

A ’szöveg’-fogalom értelmezéséről és a ’szövegség’ hordozóiról

1. Aki olvasni és beszélni/írni tud, annak arról is van fogalma, hogy mi az a valami, ami szövegnek nevezhető. Ha azonban megkíséreljük meghatározni (vagy legalább értelmezni) a *szöveg* fogalmát, a következő kérdésekre kell választ adnunk:

A) *Mit nevezünk szövegnek?* — a) Egy *fizikai* (azaz hangzó, vagy hangszalagon rögzített, illetőleg írott vagy nyomtatott) *nyelvi tárgya*-t (szemiotikai terminológiát használva: csupán egy ’jelölő’-t) vagy egy *reláció*-t (azaz ’jelölő’-’jelölt’ kapcsolat)? b) Egy a *nyelvi rendszer* (a saussure-i értelemben vett ’langue’) vagy a *nyelvi rendszer használata* (a saussure-i értelemben vett ’parole’) elemének tekintett nyelvi képződményt? c) Egy *unimediális verbális* (azaz kizárólag hangzó vagy írott/nyomtatott lexikai elemekből álló) vagy egy *multimediális* (azaz a lexikai elemeken kívül más médiumokhoz tartozó elemeket — mimikát, gesztusokat, illetőleg diagrammokat, illusztrációkat — is tartalmazó) nyelvi képződményt? d) Egy *teljesen autonom* nyelvi képződményt (például Dante „Vita nuova” című művét) vagy egy *részlegesen autonomot* (például a „Vita nuova” egyes szonetteit) is? Választ kell keresnünk arra is, hogy:

B) *Mit tekintünk a ’szövegség’ hordozóinak, kritériumainak?* — Egyrészt (a) a *tényállásegyüttes*, másrészt (b) a *nyelvi szövegkompozíció* szempontjából.

A szakirodalomban különféle válaszokat találunk ezekre a kérdésekre. Az én válaszaim a következők:

A) *Szövegnek nevezek* egy a) relációt kifejezésre juttató, b) nem a nyelvi rendszer (de nem is kizárólag a nyelvi rendszer használata) elemének tekintett, c) kizárólag lexikai elemekből álló, vagy azokon kívül más médiumokhoz tartozó elemeket is tartalmazó, d) teljesen vagy részlegesen autonom nyelvi képződményt.

B) A *’szövegség’ hordozóinak, kritériumainak pedig a következőket* tekintem: ez a nyelvi képződmény egy ténylegesen adott vagy egy feltételezett kommunikációs helyzetben a) egy ténylegesen adott vagy egy feltételezett kommunikatív funkció betöltésére alkalmasnak tekinthető, mind hierarchikus, mind lineáris konfigurációjában összefüggő és teljes (vagy interpretatív műveletek alkalmazásával olyaná tehető) tényállás-együttest juttat kifejezésre b) kommunikatív szempontból nyelvileg jólformált (vagy interpretatív műveletek alkalmazá-

sával olyanná tehető) szövegmondatok kommunikatív szempontból nyelvileg jólformált (vagy interpretatív műveletek alkalmazásával olyanná tehető) láncában. Szeretném hangsúlyozni, hogy én a szöveg fizikai testében feltételezhetően kifejezésre jutó tényállás-együttes összefüggőségét és teljességét tartom döntő kritériumnak, és nem a szöveg nyelvi kompozíciójának tényleges kommunikatív nyelvi jólformáltságát. Ez más szóval azt jelenti, hogy a 'szövegség'-et nem tekintem egy nyelvi képződmény inherens (belső) tulajdonságának.

2. Az egyszerűség kedvéért vizsgáljuk meg itt a szövegség néhány megnyilvánulási formáját olyan kizárólag lexikai elemekből felépített és autonómnak (vagy részlegesen autonómnak) tekinthető nyelvi képződményeken, amelyek valamilyen relációt fejeznek ki.

A fentiekben megfogalmazott kritériumok alapján az alábbi példák közül a 2a–2d. szövegnek tekinthető, a 2e. azonban nem.

2a. *Árvíz!*

2b. *Kihajolni veszélyes!*

2c. *Péter ma nem ment iskolába. Nagyon rossz volt az idő.*

2d. **szemiotika** [gör. el.] fn *Nyelvtud. Jelekkel és jelrendszerekkel, ezek összevetésével foglalkozó tudományág. — A jeleknek az 1960-as években kialakult általános tudománya felelevenítette azt a tudományos célt, amelyet F. de Saussure a szemiológiának kijelölt: a jelek tanulmányozását a társadalmi életben. De míg Saussure előnyben részesítette a nyelv és a társadalom viszonyának vizsgálatát, a modern szemiotika (ahogy ezt C. S. Peirce nyomán értelmezik) arra törekszik, hogy tudományos eljárásai sorába felvegye, integrálja a nem nyelvészeti kifejezésmódok rendszerét is (így pl. a pikturális szemiotika nem korlátozódik a festészet elemzésére, hanem fel akarja fogni a kép terének alaki és szemantikai struktúráit is).*

(2a. egy bizonyos kommunikációs helyzetben veszélyt jelez(het), 2b. bizonyos régi stílusú vonatok ablaka alatt olvasható figyelmeztetés, 2c. két édesanya beszélgetéséből vett — részlegesen autonóm — részlet, 2d. a „Magyar Larousse Enciklopédia” szócikkből vett — részlegesen autonóm — részlet.)

2e. *Végül beleesett a patakba, s hogy meg ne fulladjon, kénytelen volt kitérni a száját, mire a hús belepottyant a vízbe. Mivel nagyon elbizakodott volt, mert az első zsákmányt könnyen szerezte, vetélytársára vetette magát, hogy megszerezze az ő zsákmányát is. Nem vette észre, hogy ez csak a vízben tükröződő képéé. Ott azonban meglátott egy másik kutyát épp akkora darab hússal a szájában, mint az övé. A patak partján loholt, foga között szorítva zsákmányát, és roppant büszke volt magára. A kutya jókora darab hússal tett szert.*

(2e. egy rövid mese, amelynek szövegmondatai azonban fordított sorrendben vannak elhelyezve, aminek következtében az ebben a fizikai szövegtestben kifejezésre juttatott tényállás-együttes lineáris elrendezése logikai-kronológiai szempontból nem elfogadható.)

3. A szövegség hordozóit (lehetséges elemi típusait) szemléltessék az alábbi — két formailag önálló összetevőből létrehozott — nyelvi képződmények. Elemzésükben nem fordítok gondot kommunikatív nyelvi megformáltságuk teljes spektrumára: szintaktikai és szemantikai relációkról szólva csupán korreferenciális szövegnyelvészeti szempontból kommentálom őket.

Lássuk először a 3a-3d. példákat:

3a. *Tegnap részt vettem egy esküvőn. A menyasszony nagyon tetszett nekem.*

A két összetevő között mind szintaktikai reláció (*részt vettem — nekem*), mind nyelvi-szemantikai (*esküvő — menyasszony*) fennáll, az összetevőkben betű szerint kifejezésre jutó két tényállás pragmatikai szempontból konvencionális módon kapcsolható össze ugyanabban a világfragmentumban. Ez utóbbi tény miatt 3a. szövegnek tekinthető.

3b. *Tegnap részt vettem egy esküvőn. Sok kisgyermekes anyát láttam.*

A két összetevő között szintaktikai reláció fenn áll (*részt vettem — láttam*), nyelvi-szemantikai nem, az összetevőkben betű szerint kifejezésre jutó két tényállás azonban pragmatikai szempontból konvencionális módon kapcsolható össze ugyanabban a világfragmentumban. Ez utóbbi tény miatt 3b. szövegnek tekinthető.

3c. *Tegnap részt vettem egy esküvőn. A menyasszony nagyon szép volt.*

A két összetevő között, nyelvi-szemantikai reláció fenn áll (*esküvő — menyasszony*), szintaktikai nem, az összetevőkben betű szerint kifejezésre jutó két tényállás azonban pragmatikai szempontból konvencionális módon kapcsolható össze ugyanabban a világfragmentumban. Ez utóbbi tény miatt 3c. szövegnek tekinthető.

3d. *Tegnap részt vettem egy esküvőn. Vannak még szerencsés fiatalok.*

A két összetevő között sem szintaktikai, sem nyelvi-szemantikai reláció nem áll fenn, az összetevőkben betű szerint kifejezésre jutó két tényállás azonban pragmatikai szempontból konvencionális módon kapcsolható össze ugyanabban a világfragmentumban. Ez utóbbi tény miatt 3d. szövegnek tekinthető.

Lássuk ezek után a 3e-3h. példákat:

3e. *Tegnap részt vettem egy esküvőn. A menyasszony számomra b^2 volt.*

A két összetevő között mind szintaktikai reláció (*részt vettem — számomra*), mind nyelvi-szemantikai (*esküvő — menyasszony*) fennáll, az összetevőkben betű szerint kifejezésre jutó két tényállás azonban pragmatikai szempontból konvencionális módon nem kapcsolható össze ugyanabban a világfragmentumban. Ez utóbbi tény miatt 3e. nem tekinthető szövegnek.

3f. *Tegnap részt vettem egy esküvőn. Sok matematikai formulát olvasok.*

A két összetevő között nyelvi-szemantikai reláció nem áll fenn, de szintaktikai igen (*részt vettem — olvasok*), az összetevőkben betű szerint kifejezésre jutó két tényállás azonban pragmatikai szempontból konvencionális módon nem

kapcsolható össze ugyanabban a világfragmentumban. Ez utóbbi tény miatt 3f. nem tekinthető szövegnek.

3g. *Tegnap részt vettem egy esküvőn. A menyasszony b^2 volt.*

A két összetevő között szintaktikai reláció nem áll fenn, de nyelvi-szemantikai igen (*esküvő — menyasszony*), az összetevőkben betű szerint kifejezésre jutó két tényállás azonban pragmatikai szempontból konvencionális módon nem kapcsolható össze ugyanabban a világfragmentumban. Ez utóbbi tény miatt 3g. nem tekinthető szövegnek.

3h. *Tegnap részt vettem egy esküvőn. A matematikai formulák szépek.*

A két összetevő között sem szintaktikai, sem nyelvi-szemantikai reláció nem áll fenn, az összetevőkben betű szerint kifejezésre jutó két tényállás pragmatikai szempontból konvencionális módon nem kapcsolható össze ugyanabban a világfragmentumban. Ez utóbbi tény miatt 3h. nem tekinthető szövegnek.

4. A választott tematika tárgyalását hasznosnak tartom az alábbi terminológiai, illetőleg metodológiai megjegyzésekkel zárni:

A *szemiotikai textológia* elméleti keretében

— szövegnyelvészeti értelemben itt használt „szintaktikai reláció” és „nyelvi szemantikai reláció” kifejezések helyett a ’konnexitás’ és ’kohézió’ szakszavakat használjuk;

— egy tényállás-együttes összefüggőségére a ’konstringencia’ szakszóval utalunk;

— mind a kohézió, mind a konstringencia minősítések alkalmazásakor az alapot az interpretátor által birtokolt sémák (tudáskeretek, illetőleg forgatókönyvek) képezik. Ha az alkalmazott sémák egyértelmű relációkat reprezentálnak, és az adott szociokulturális kontextusban a konvencionális ismeretek részét képezőnek (tezaurisztikusan szótározhatónak) tekinthetők, a kohézió minősítés, ha idioszinkratikusok, (a nem sémászerű más idioszinkratikus feltevésekkel együtt) a konstringencia minősítés alkalmazására használhatók;

— az itt bevezetett fogalmakat (szakszavakat) használva a korreferencia-relációk halmazában különbséget tehetünk konnexitás, illetőleg kohézió által létrehozott kapcsolatokon alapuló korreferenciarelációk között; elemzendő az a kérdés, hogy célszerű-e konstringencián alapuló korreferenciarelációkat is értelmezni, s ha igen, hogyan.

PETŐFI S. JÁNOS